

Çevre Etiğinde Bireyin Ahlaki Sorumluluğuna Kısa Bir Bakış

A Brief Overview of the Moral Responsibility of Individual in Environmental Ethics

Belkıs BİRDEN^a

Özet: Bu çalışmanın amacı çevresel sorunlar karşısında, çevrenin korunması ve bu korumanın sürdürülmesinde bireylerin ahlaki olarak sorumlu olup olmadıklarını incelemektir. Sorumluluk kavramının, farklı disiplinlerde tanımları bulunmaktadır. Ancak burada sorumluluk, insanı davranışlarından dolayı sorumlu tutan yönünden yola çıkarak varoluşçuluk bağlamında açıklanmaya çalışılacaktır. Bu incelemeyi yapabilmek için çevresel sorunları temelinde yatan nedenlerle ortaya koyan ve çözmeye çalışan çevre etiği disiplininin ve çevre etiği yaklaşımlarından yararlanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sorumluluk, varoluşçuluk, çevre etiği, çevre etiği yaklaşımları.

Abstract: The aim of this study is to investigate whether individuals are morally responsible for protecting the environment and maintaining of this protection in the face of environmental problems. There are descriptions of the concept of responsibility in different disciplines. But here responsibility, will tried to be explained in the context of existentialism, based on its aspect which holds people accountable for their behavior. In order to be able to make this review, the discipline of environmental ethics and its approaches, which try to reveal the underlying reasons of environmental problems and to solve them, will be used.

Keywords: Responsibility, existentialism, environmental ethics, environmental ethics approaches.

1. GİRİŞ

Sanayi devriminin getirdiği hızlı üretim ve tüketim süreci içinde, önceleri tükenmeyeceği düşünülen doğal kaynakların yok olmaya başladığı, bunun yanında yeni üretim ve tüketim ilişkilerinin ekolojik dengeyi bozduğu fark edilmiştir. 1952 yılında Londra'da dört binden fazla kişi hava kirliliği nedeniyle yaşamını kaybetmiştir. Bu durum, insanlığı çevre sorunlarına karşı daha duyarlı olmaya iten dönüm noktalarından biri olarak ifade edilmektedir. Sanayi devrimi sonrasında insan tarafından çevreye verilen tahribatın ulaştığı boyut, çevre sorunlarının daha önce görülmemiş biçimde arttığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeryüzünde yaşamın kaynağı olan toprak, su ve hava; sanayileşme, şehirleşme, tarım ilaçlarının aşırı kullanımı gibi insan kaynaklı faktörlerle aşırı miktarda kirlenmiş, nüfus artmış ve bu artış doğal kaynaklar ve çevre üzerinde yok olma ve bozulma baskısı yaratmıştır. Bütün bu insan faaliyetleri sonucunda doğanın kendini yenileme kapasitesi yok olurken, bu durum gelecek kuşakların yaşama şanslarını tehdit edecek boyutlara varmıştır (1).

Günümüzde insan eylemleriyle doğal çevrenin hızla yok olmaya başladığı olumsuz bir süreç yaşanmaktadır. Doğal kaynakların aşırı tüketimi, tahribi ve kirletilmesi yanında nüfusun artışı ve başka pek çok faktör çevreyle ilişkili sorunları beraberinde getirmektedir. Ayrıca insan için doğal kaynaklara erişimde yaşanan adaletsizlikler çevresel sorunların karmaşık yapısını daha da çözülemez bir hale getirmektedir. Bugün artık dünyanın herhangi bir yerinde ortaya çıkan bir çevre sorununun sadece o yeri ve o yerin insanlarını değil,

^aAnkara Üniversitesi Tıp Fakültesi, ✉ blksbrdn@gmail.com

Gönderim tarihi: 15.04.2016 • Kabul tarihi: 27.05.2016

slararası topluluğun tümünü etkilediği, tüm dünyanın aynı çevrebilimsel koşullara bağlı olduğu fikri kabul görmektedir (2). Toplumsal boyutta çevrenin korunması ve bu korumanın sürdürülmesinde toplum yöneticileri farklı şekillerde de olsa sorumluluklar üstlenmektedir. Buradan hareketle bireylerin de çevre konusunda ahlaki bir sorumluluk içerisinde olmaları gerekir mi? sorusu akla gelmektedir ki, günümüzde gelişmekte olan eğilim çevrenin korunması ve sürdürülebilmesi konusunda bireylerin de sorumlu olması gerektiği yönündedir.

Etik, sorumluluk kavramı ile yakından ilgili olduğundan, bu çalışma çevreye karşı sorumlulukları birey üzerinden tartışmayı hedeflemektedir. Çevre etiği, çevre sorunlarını temelinde yatan nedenlerle ortaya koyarak çözmeye, insanları bilinçlendirmeye çalışan disiplinlerarası bir “pratik etik” alanı olarak ifade edilmektedir (3). Bir başka tanımlama ile insanların doğal çevreleriyle olan ahlaki ilişkilerinin sistemli bir şekilde incelenmesidir. Çevre etiği, insanların doğal dünya karşısındaki davranışlarını, ahlak kurallarının yönettiğini varsaymaktadır. O halde bir çevre etiği kuramı, bu ahlak kurallarının neler olduğunu, insanların kimlere ve nelere karşı sorumlulukları bulunduğunu açıklamak durumundadır (4). Bu sorulara, sınırlı da olsa bazı çevre etiği yaklaşımlarının farklı yanıtlarını inceleyerek cevap aranmaya çalışılacaktır.

2. TEMEL TANIMLAR

2.1. Etik- Çevre Etiği

Ahlaki değerler felsefesi olan etik alanından bekleyebileceklerimizle ilgili olarak ahlaki değerler tanımının yapılması gerekir. Yapılan bir tanım şu şekildedir: “*Ahlaki değerlerimiz, bireyler ve bireyle toplum, birey-devlet, toplum-devlet vb. (giderek insan-öteki varlıklar ve tüm doğal çevre) arasındaki her türlü ilişkide tutum ve davranışlarımızın/ eylemlerimizin ne ya da nasıl olması konusundaki istek ve dileklerimiz*” dir (5). Etik alan, birey ve bireylerden oluşan toplumun değerlerinin felsefi açıdan inceleme alanı olarak, doğrudan ya da dolaylı insanı ilgilendiren herhangi bir konunun etiğin ilgi alanına girdiğini savunabiliriz. Yeni yaklaşımlara göre etik, insan dışındaki varlıklarla ilgili değer sorunlarını da içermektedir. Etik yalnız kuramsal değil, aynı zamanda uygulamalı bir disiplindir. Bu bağlamda, uygulamalı etiği, genel etik ilkelerin belirli yaşam ve eylem alanlarına uygulanmasıyla ortaya çıkan özel bir etik alanı olarak tanımlayabiliriz (6). Çağın çoğunlukla ekonomik, teknolojik ve sosyal gelişmeleri sonucunda ortaya çıkan etik sorunları inceleyen uygulamalı etiğin öne çıkan alanlarının; gebeliğin önlenmesi, organ nakli gibi konularda ortaya çıkan etik sorunları konu alan biyoetik ile çevre sorunlarını gündemine alan çevre etiği olduğu ifade edilebilir (3). Etik, çevre etiği ile birlikte incelendiğinde “*iyi*” ve “*kötü*” sorularını sorarak, insanların birbirleriyle ya da çevreleriyle olan ilişkilerinde hangi davranışın iyi ya da doğru, hangi davranışın kötü ya da yanlış olduğunu belirleyerek, insanları kötü veya yanlış davranışlardan uzak tutmaya, iyi veya doğru davranışları teşvik etmeye çalışmaktadır. Bu anlamda etiğin, insanı dilediğini yapmaktan alıkoyduğunu, sınırlandırdığını da ifade edilmektedir (1).

Değerler felsefesi ya da etik içerisinde sorumluluk, zorunluluk, görev gibi kimi kavramlar yer almaktadır (7). Bireysel, toplumsal ve kurumsal yönü bulunan sorumluluk kavramının bu çalışmada daha çok bireysel yönü üzerinde durulacaktır.

2.2. Sorumluluk (*Responsibility*) Kavramı

Sorumluluğun, felsefeden hukuka pek çok disiplin tarafından yapılan değişik tanımları bulunmaktadır; bunlardan bir kısmını kısaca inceleyebiliriz. Sorumluluk kelimesinin Osmanlıca karşılığı *mes’uliyet* olup, Arapça sıfat olan *mes’ul* kelimesinden türeyerek, sual olunmuş, kendisinden sorulmuş anlamlarına gelmektedir (8). Sorumluluk sözcüğünün, Batı dillerinde yanıt verme anlamına geldiği belirtilmektedir. *Responsibility, response, to respond* sorumluluk ile yanıt vermenin köken benzerlikleri olduğunu gösteren sözcüklerdir (9).

Sorumluluk, bir kişinin ya da grubun başka kişiye, insan grubuna ya da şeylere karşı duyduğu ahlaki bir

duygudur. Sorumluluk ancak kişilere ya da kişilerden oluşan gruplara yüklenebilir. Temelde kendisini sorumlu hisseden ya da sorumlu olduğu düşünülen kişilerdir. Kişiler bir şeyi yaptıkları ya da yapmadıkları için sorumlu tutulabildikleri gibi kendilerini sorumlu da hissedebilirler. Sorumlulukla ilgili temel soru kimin, nereye kadar bir şey yapmaktan ya da yapmamaktan sorumlu tutulabileceğidir. Sorumluluk, hukuksal bir sorumluluk ise ilgili yasa ve yönetmeliklere bakılarak saptama yapılabilirken, hukuksal sorumlulukların da temelini oluşturan ahlaksal ya da etik sorumluluk açısından saptama yapmak çok daha güçtür (3).

Sorumlulukla ilişkili olarak *ahlaksal yükümlülük* ve *hesap sorulabilirlik* gibi yakın kavramlardan da söz edebiliriz. *Ahlaksal yükümlülük (moral obligation)*, yapılması ahlaksal olarak gerekli olan, bu nedenle de yapılmaması durumunda kişinin sorumlu tutulabileceği eylemler olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda, insanın kendinde olanı gerçekleştirme yükümlülüğü olarak kişiye dayatılan bir şey değil, insan olmasından dolayı gerçekleştirme gerektirir. *Hesap sorulabilirlik (accountability)* ise, bir işi üstüne almak, yapmak zorunda olmak ve gerektiğinde gerçekleştirilen eylemden dolayı hesap sorulabilme durumu olarak açıklanmaktadır. Hesap sorulabilmesi için, kişinin gerçekleştirdiklerini tam bir bilinçle ve özgürlükle yapabilecek yeterlikte olması gerektiği belirtilmektedir. Bu durumda kişinin yol açtığı sonuçların sorumluluğunu üzerine alması vicdani bir ödev sayılmakta, yani kişi ahlaki sorumluluk taşımaktadır (3).

İnsanları diğer canlılardan ayıran en önemli farklılıklardan birisi, sadece insanların yaptıklarından dolayı sorumlu olmalarıdır. İnsanların sorumluluklarını yerine getirip getirmemeleri, onları birtakım ahlaki niteliklemlerle karşı karşıya getirmektedir. Sorumluluklarını yerine getirmeyen kişiler, ahlaki olarak suçlanmakta iken; sorumluluklarını yerine getiren kişiler iyi karakterli ve ahlaki kişiler şeklinde tanımlanmaktadır (10). Bu fikirler, insanların ödül ve cezadan etkilenebildikleri ya da koşullanabildikleri görüşüne dayanmaktadır (3).

Sorumluluğun insanda potansiyel olarak var olduğu, sosyal çevreyle iletişime bağlı olarak geliştiği ve toplumsal yapı içerisinde şekillendiği belirtilmektedir. Ayrıca sorumluluğun değişebilir bir özellik olduğu, onu tetikleyen şeylerden birinin, bireyin kültürel unsurları öğrenme süreci olduğu ifade edilmektedir. Sorumluluk söz konusu olduğunda bireyin; öteki bireylerin psikolojik ihtiyaçlarını dikkate alması, davranışlarında toplumsal çıkarları gözetmesi ve kendi beklentilerini toplumun beklentileri ile karşılaştırması gereği üzerinde de durulmaktadır (10).

Sorumluluk, bir kimsenin üzerine aldığı herhangi bir iş için gerektiğinde hesap verebilme durumu olarak da tanımlanmaktadır. Bir kişinin sorumluluk alması, o kişinin yaptığı şeylerden ötürü başka insanların veya şeylerin etkilendiğini fark edip, bu etkilerin kendisinden kaynaklandığını kabul etmesiyle gerçekleşmektedir. Bu durum sorumluluk kavramının, hukuki ve ahlaki boyutlarının varlığını gündeme getirmektedir. Sorumluluğun, hukuksal anlamda yaptırımlarla yürütüldüğü, ahlaksal anlamda ise vicdan kavramının buna yardımcı olabileceği belirtilebilir. Vicdan, tutum ve davranışlarımızın ahlak bakımından değerli olup olmadığını değerlendirerek karara varmamızı sağlayan içimizdeki bir tür mahkeme şeklinde tanımlanmaktadır. Toplumsal yaşamda toplumsal denetim ve yaptırımı zorlayıcı olan hukuk kuralları vicdanın yerine geçmektedir. Ahlak, insanın kendisine ve başkalarına (buradaki başkalarından kasıt sadece kişiler değil, kurum ve değerleriyle birlikte toplumun kendisidir) karşı ödevleriyle ilgili kuralların bütünü olarak değerlendirilmektedir. Ahlak ve hukuk kuralları birbirleriyle yakından ilişkili olarak, toplumsal değerlerin korunmasında rol oynamaktadırlar. Bu değerlerin korunmasında, hukuk kuralları etkisiz kaldığında, ahlak kurallarına ihtiyaç duyulurken; ahlak kuralları önemsenmediğinde de hukuk kurallarına gereksinim duyulacağı ifade edilmektedir (11).

Sorumluluk, üç terim arasındaki bir ilişkiyi de açıklamaktadır. Sorumlu kişi, sorumluluk alanı ve önünde hesap vermek durumunda olunan mahkeme (bu adli bir mahkeme olabileceği gibi, vicdan ya da Tanrı karşısında sorumluluk olabilir). Genel olarak ahlaki sorumluluğun, insanların bilinçli ve özgür birer varlık olarak yapmış oldukları bütün fiillerin sonuçlarını göze almayı gerektirdiği ifade edilmektedir. Bu anlamda eylemin sonunda kendisine soru sorulan insanın verdiği bir yanıtıdır. Sorumluluktaki harekete geçiş gücü ve mekanizma farklı şekillerde açıklanmaktadır. Sorumluluğu toplum kurallarına bağlı ve onlara itaat olarak anlayan öğretilerde, onun sonuca katlanış gibi bir pasifliği olduğu ifade edilmektedir. Buna örnek olarak mitolojik kahraman Sisifos

verilebilir. Sisifos, Tanrılara karşı işlemiş olduğu suçun cezasını çekerek cezayı kabullendiği için durumundan şikayet etmeden sorumluluğunu yerine getirmekten dolayı mutlu bir kahramandır. Sisifos'un sorumluluğunun, onu eylemsiz kıldığı, aynı şeyleri yapmaya ittiği ve bu şekilde bir katlanışla insan eylemlerinin önünü tıkayan bir sorumluluk olduğu belirtilmektedir. Sisifos'un eylem biçiminin tam tersini Albert Camus'nün *Veba* isimli kitabındaki kahraman, Dr. Rieux'de bulabiliriz. Dr. Rieux, kötülüğü temsilen vebaya karşı kötülüğü ortadan kaldırma ve mücadele etme sorumluluğunu hissettiği için sürekli eylem halinde olan bir kahramandır. Burada sorumluluk sonuca katlanış olmamakta, Dr. Rieux'un sorumluluğu, düşüncenin evrenselliği ile insanı, bütün insanlığa bağlayacak olan evrensel ahlaka kavuşturacak bir eylemin önündeki tüm engellere bir isyan düşüncesi niteliğindedir (12).

2.2.1. Varoluşçuluk Akımında Sorumluluk

Sorumluluk kavramı felsefe tarihinde elbette çok sayıda düşünür tarafından ele alınmıştır. Özellikle *varoluşçu* filozofların doğrudan doğruya kendi kendini tanımlayan, belirleyen insandan söz etmeleri yanında *varoluşçuluğun*, davranışlarından dolayı insanı sorumlu tutan yanı ve bireyci özelliğinden yola çıkarak kısaca bu akımda sorumluluk anlayışı incelenmeye çalışılacaktır (13).

Sorumluluk kavramı varoluşçuluk içerisinde, bireyin eylemlerinin hem kendisi hem de çevresi için sonuçlarıyla ilgili ahlaksal yükümlülüğü şeklinde belirtilmiştir (14). Varoluşçuluk içerisinde bilhassa Sartre'da sorumluluğun özel bir yapı gösterdiği belirtilmektedir. Ona göre insan, dünyaya adeta atılmış, nedensiz bir şekilde vardır, onun dayanabileceği bir Tanrı ve bağlanabileceği değerler sistemi yoktur. Yalnız kalan insanın durumu "özgürlüğe mahkûm oluşu" ile anlatılabilir. Böyle bir özgürlük sayesinde insan, dünyanın bütün ağırlığını kendi omuzları üzerinde taşıyabilmekte, kendisine ve dünyaya karşı sorumlu hale gelmektedir. Çünkü insan nedensiz yere dünyaya atılmış, kimsesiz, dayanaksız bir şekilde özgür oluşuyla içinde bulunduğu saçma dünyayı inkâr ederek bütün sorumluluğu kendi üzerine almıştır. Kendi kendisini yapan insanın bu şekildeki sorumluluğu bunaltıcı ve sıkıntı verici bir sorumluluk olarak ifade edilmektedir. (12) Sartre'ın anlayışı, Asım Bezirci'nin çevirisinden şu şekilde aktarılmaktadır:

..."Varoluşçuluğun ilk işi de her insanı kendi varlığına kavuşturmak, varlığının sorumluluğunu da omzuna yüklemektir. Ne var ki biz 'insan sorumludur' derken, yalnızca 'kendinden sorumludur' demek istemiyoruz. 'Bütün insanlardan sorumludur' demek istiyoruz. 'İnsan kendi kendini seçer' dediğimizde her birimizin kendi kendini seçmesini anlıyoruz bundan. Ama insan kendini seçerken bütün insanları da seçer. Kendini seçmesi bütün öbür insanları da seçmesi demektir aynı zamanda"... Buradaki en önemli noktalardan biri de, varoluşun özden önce gelmesidir. İnsanın önce dünyaya gelerek var olduğu, ondan sonra tanımlanıp belirlendiği ve özünü ortaya çıkardığı kabul edilmektedir. İnsanın var olduktan sonra olmak istediği gibi olduğu Sartre'da "Kendini nasıl yaparsa öyledir yani" ifadesi ile açıklanmaktadır (15).

2.2.2. Çevre Değerleri Karşısında Ahlaki Sorumluluk

İnsanların çevre değerleri karşısındaki sorumlulukları; din, ahlak ya da hukuk kuralları aracılığıyla değerlendirilmektedir. Bireyin yapması ve yapmaması gereken şeylerin neler olduğunun yanıtı, bu kurallardan birinde bulunmaktadır. Başka bir ifade ile insan, akıl ötesi bir güce, (Tanrı) yargıya (Hukuk) ya da kendi duyuncuna (Ahlak) karşı bir sorumluluk duymaktadır. Bu sorumlulukları yerine getirmemesi durumunda da alanlara özgü farklı yaptırımlarla karşılaşmaktadır. Hukukta yaptırım bir ceza iken, ahlakta yaptırım tepki ve kınama şeklinde olabilmektedir. Hukuki sorumluluk, bir bireyin tüzeye aykırı davranışı sonucunda başkalarına verdiği zararı karşılmasını anlatmaktadır. Sorumluluk aslında bireyin kusuru bulunması durumunda ortaya çıkmakla birlikte hukukta kusur olmaksızın da sorumluluğun olabildiği belirtilmektedir. Bu sorumluluk *neden sorumluluğu* ya da *kusursuz sorumluluk* olarak isimlendirilmiştir.¹ Din kurallarının da toplum yapısına bağlı olarak çevrenin korunması

ve geliştirilmesindeki rolünün önem taşıdığı ifade edilmektedir (16,9).

Günümüzde bilimsel gelişmeler hızlı bir şekilde gerçekleşirken, ahlak psikolojimizin aynı yönde gelişemediğine dikkat çeken Savulescu ve Persson, felaketlerden kaçınmak adına insanların ahlaki gelişiminin gerekli olduğunu belirtmektedirler. İnsanları bekleyen iki büyük felaketin ise doğal kaynakların kıtlığı nedeniyle eşlik eden diğer sorunlarla birlikte 'iklim değişikliği' ve 'savaş' olduğunu söylemektedirler. İnsanlar açısından temel gerçeğin; yarar sağlamanın zorluğu ve zarar vermenin kolaylığı olduğunu ifade ederek, bu zararın gezegenimizdeki yaşamımıza son verebilecek kadar kuvvetli bir boyutta olduğunu dile getirmektedirler. Onlar, insanlar açısından zarar vermenin yarar sağlamaktan, öldürmenin bir yaşamı korumaktan ve yaralamanın iyileştirmekten daha kolay olduğu görüşünü kabul etmektedirler. Sorumlulukla ilgili olarak ise, sosyal bir grup içerisindeyken başkalarına zarar verdiğimizde, doğal olarak kendimizi kötü hissedeceğimizi, ancak bu kötü hissedişin daima bireysel olarak yol açtığımız kötülük karşısındaki hissimizden daha zayıf olacağını açıklayarak, sorumluluğun nedensellikte olan ilişkisinden söz etmektedirler. İnsan olarak, bir sonuca sebep olduğumuzu hissettikçe, kendimizi o kadar sorumlu hissedeceğimizi belirtmektedirler. Zarara yol açmak ve yarar sağlamak adına herhangi bir şey yapmamak arasında; zarara yol açmanın, yarar sağlamak adına bir şey yapmamaktan daha kötü hissettireceğini de ifade etmektedirler. Ahlaki psikolojimizin boyutlarından biri olan sorumluluklarımız konusunda, kişinin bireysel olarak kötü bir sonuca neden olduğunda kendini sorumlu hissettiğini belirtmektedirler. Ancak birey geniş bir grubun parçası olduğunda, aynı sonuca neden olmaktan daha az sorumlu olduğunu ve burada bireyin eylemlerini belirlemesinin de gerçekleşemeyeceğini anlatmaya çalışmaktadırlar. Yazarlar, sorumluluğun nedensellikte olan ilişkisinden yola çıkarak, ihmallerimizin sonuçlarındansa, eylemlerimizin sonuçlarından sorumlu olduğumuzu ve bir sonucun sorumluluğunu başkalarıyla paylaşırsak kendi sorumluluğumuzun azaldığı fikrini benimsediğimiz sürece, iklim değişikliği gibi günümüzdeki önemli çevresel problemleri çözemeyeceğimizi ifade etmektedirler (18).

Sorumluluk konusunda hukukçu ve filozof François Ost ise maddi çevre- canlı çevre ayrımı yaparak, yaşamın maddeden kaynaklandığını, duygunun da canlı varlıkların gelişiminde önemli bir nokta olduğunu açıklamaktadır. Maddenin, canlıların ve insanların sorumlulukları konusunda, her birinin ahlaki sorumluluk alanının farklılaştığını belirterek, insanların ahlaki sorumluluklarının Aydınlanma çağından itibaren, insan hakları ve hak kavramı çevresinde toplandığını belirtmektedir (9).

Laik devlet düzenlerinde diğer alanlarda olduğu gibi çevre konusunda da "iyi"yi ve "doğru"yu belirleyen davranış kalıpları, bireylerin ve toplumun ahlaki değerlerine dayanmaktadır. Birey, doğru olanı vicdanındaki bir hesaplaşma sonucunda bularak ödevinin ne olduğunu anlayabilir. Bunun yanında ahlakın bireysel bir konu olduğu kadar toplumsal bir konu da olduğu ve insanların toplumsal kurumları oluşturmaları gibi kurumların da insanların, inanç, değer ve davranışlarını biçimlendirdiği ifade edilmektedir. Çevre değerlerinin korunması konusunda, insanların neleri yapıp nelerden kaçınması gerektiği, iyi ve doğru olanı, kötü ve yanlış olandan ayırt edebilmenin nesnel ölçütlerini bulmadaki güçlük, aslında bunların bilinmiyor oluşundan çok, yaptırımlarının oluşturulmamış olması ya da gereği gibi uygulanmaması nedenleri ile açıklanmaktadır. Yasa koyucular, hukuk kurallarını düzenlerken, toplumun genel değerleri ile bu değerlerdeki değişimleri sınırlı da olsa göz önünde bulundurmaktadırlar. Ancak çevre değerlerinin korunmasında ahlakın yeterli bir güvence olmaması, kimi yazarlarca yaptırımının tepki ve kınamadan öteye geçememesi gibi bazı nedenlerle yeterli bir yanıt veremediği gerekçesiyle tartışılan bir konudur. Çevreyi kirletenin, çevreye zarar verenin ve bunlardan zarar görenin, yine çevreyi koruyacak olanın insan olması, sorumluluk kavramının çevre bağlamında ele alınması gerekli önemli bir faktör olduğunu göstermektedir (16,9).

---

¹Kusursuz sorumluluk (neden sorumluluğu): İlke olarak, zarara sebep olma düşüncesine dayanır. Bu tür sorumluluğun gerçekleşmesi için, sorumluluğu doğuran olayla zarar arasında sebep-sonuç ilişkisi olması gerekir. Neden sorumluluğunda kusur, kurucu bir unsur olmaktan çıkmış, kanunun öngördüğü belirli bir olguya bağlanmıştır. Sorumluluğun bağlandığı olgulara; gözetim veya objektif özen ödevinin ihlali, tehlikeli bir işletme veya nesneye (şeye) sahip olma gibi olgular örnek olarak gösterilebilir (17).

Çevre politikası isimli kitapta çevre sorunlarıyla mücadele konusunda, toplumu oluşturan her bireyin ve toplumun kendisinin sorumlu olduğu düşüncesinin insanlara kazandırılması gerekli bir düşünce olması yanında; ekonomik, siyasal ve toplumsal koşulların örneğin yoksulluğun, gelir dağılımındaki adaletsizliğin sorun olarak kaldığı sürece, toplumun önemli bir kesimine böyle bir sorumluluğu yüklemenin bir anlam ifade etmeyeceği de açıklanmaktadır. Bununla birlikte çevresel sorumluluk üstlenmenin, çevre sorunlarıyla mücadelenin en etkin yollarından biri olduğu da belirtilmektedir (9).

Sorumluluğun çevre etiğinde kim için ve ne için duyulması gerektiği soruları büyük bir önem taşımaktadır. Bu sorulara farklı çevre etiği yaklaşımları ile yanıt verilmeye çalışıldığını görebiliriz. Doğal çevrenin bozulmasını önlemek, doğanın dengesini yeniden kurmak, insanlığın çıkarlarını korumak ve insanlar dışında diğer canlıların da korunmasını sağlamak sorumluluk konuları arasına girmektedir (9).

Sorumluluk kavramının çevre etiği içerisindeki yerini, bu alandaki yaklaşımlar aracılığıyla daha iyi anlayabiliriz. Uygulamalı bir etik olarak *çevre etiği*, bireyle çevre arasındaki ilişkilerin, bugünkü ve gelecek kuşakların haklarını gözetecek biçimde vicdan, sorumluluk gibi kavramlarla belirli bir denge içinde düzenleyen etiği oluşturmaktadır (11). Çevre etiği, insanın çevreye karşı olan sorumluluklarının ele alındığı ve doğal çevrenin değerlerinin sorgulandığı bir alandır (19). Çevre etiği, tarihsel zaman diliminde ahlaki özne konumunun değişim göstermesi ile açıklanabilecek bir farklılaşma göstermektedir.

1. ÇEVRE ETİĞİ YAKLAŞIMLARI

Çevre etiği yaklaşımları genel olarak insan merkezli (*antroposentrik*), canlı merkezli (*biyosentrik*) ve çevre merkezli (*ekosentrik*) yaklaşımlar olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir.

3.1. İnsan merkezli (*antroposentrik*) etik yaklaşım

Çevre etiği konusunda kimi felsefeciler çevreye karşı sorumluluklarımızın dolaylı olduğunu, örneğin kaynakları koruma sorumluluğunun, en iyi biçimde başka insanlara borçlu olduğumuz ödevlerimizle bağlantılı olarak anlaşılabilirliğini savunmaktadırlar. İnsan merkezli etik yaklaşım (antroposentrik) yalnızca insanın ahlaki bir konuma sahip olduğunu kabul etmektedir. Bu görüşle birlikte dünyaya karşı sorumluluklarımız olduğu söylene de aslında doğrudan bir sorumluluğumuz bulunmamaktadır (4).

Çevrenin, insana hizmet için var olduğunu savunan, insanın doğada bulunan tüm varlıkların sahibi olarak, çevreyi her türlü kullanma hakkını elinde bulundurduğu temeline dayanan insan merkezli yaklaşım “*bitkiler hayvanlar için, hayvanlar da insanlar için*” cümlesi ile Aristoteles’te kendisini bulurken, en güzel ifadesini Protagoras’ın “*insan her şeyin ölçüsüdür*” sözünde bulduğu ifade edilmektedir (20). Protagoras’a göre; “İnsan her şeyin ölçüsüdür, o yaratılışın merkezi ve amacıdır, her şey onun amaçlarına hizmet eder, her şey onun için sadece bir araçtır” (21). Bu yaklaşımla canlı ya da cansız varlıklar, kendinden değere sahip olmayıp, insanların faydasına oldukları ölçüde değer ifade etmektedir. Bu durumda insanların canlılara ve çevreye karşı saygı göstermek gibi bir sorumluluğu olduğundan söz edilemeyeceği ifade edilmektedir (2). İnsan merkezli etiğin, başka bir ifade ile doğaya hükmetmenin, çoğunlukla Batı ve Hıristiyan dünyasından beslendiği fikri kabul görmektedir (20,21). Hatta insan merkezli yaklaşımın temelini, Batı medeniyetinin tüketimi ve üretimi teşvik eden sürekli kalkınma anlayışında bulunduğu görüşüne dayandıran çalışmalar mevcuttur. Bu yaklaşıma getirilen eleştiriler karşısında çevre ve insan ilişkilerinin gelişme göstererek “kirlen, tahrip eden insandan koruyan ve onaran insana” bir geçiş şeklinde yeni insan merkezli etik yaklaşımların ortaya çıktığı açıklanmaktadır (20).

3.1.1. Gelecek kuşaklara karşı ahlaki sorumluluk

İnsan merkezli etiğin bir uzantısı, gelecek kuşakları ahlaki sorumluluklarımızın konusu yaptığımız zaman

ortaya çıkmaktadır. Bu görüşün insan merkezli olma nedeni, ahlaki açıdan sadece insanları ilgi alanına alması, ama sorumlulukları henüz doğmamış olanları kapsayacak şekilde genişletmesidir. Gelecek kuşaklara karşı sorumluluklar konusunda üç sav ileri sürülerek (sırasıyla “bilgisizlik savı”, “yitik yararlanıcılar savı” ve “zamansal konum savı”) herhangi bir sorumluluğun olmadığı belirtilmiş olsa da, bu savlara karşı farklı felsefeciler tarafından karşıt argümanlar geliştirilmiştir. İlki olan “Bilgisizlik Savı”na göre geleceğin insanları hakkında çok az şey bilmekteyiz. Onların kimler olabileceğini, neye benzediklerini, gereksinimlerinin neler olabileceğini bilmediğimizden, onlara karşı ödev belirlemeye çalışmanın bir anlamı olmayacağı savıdır. Bu sava karşı radyasyonun canlıları olumsuz etkilediği ve nükleer atıkların binlerce yıl zehirli olarak kalabildiğinin günümüzde artık bilindiği söylenerek, insanlığın biyokimyası değişmediği sürece radyasyonun insanlık için bir tehlike olarak kalacağı cevabı verilmiştir (4). Ayrıca gelecek kuşakların, temiz hava ve suya, uygun bir iklime ve hastalıklardan korunabilmek gibi temel unsurlara karşı gereksinimleri olacağı da ifade edilmektedir (21).

Gelecek kuşaklara karşı sorumluluklarımız bulunduğu görüşüne karşı öne sürülen ikinci sav, “Yitik Yararlanıcılar Savı” olarak adlandırılmıştır. Bu yaklaşıma göre gelecek kuşakları dünyaya getirmekte bir sorumluluğumuz yoktur. Çünkü böyle bir sorumluluğu yöneltebileceğimiz muhatap bulunmamaktadır. “Yitik yararlanıcılar” savına karşı felsefeci Annette Baier, bütün insanların belirli malları edinme hakları olduğunu ve korunacak kimi çıkarları olmaya devam edeceğini kabul edersek, bugünkü eylemlerimizle, geleceğin insanların haklarını ihmal edebileceğimizi ileri sürmektedir. Büyük miktarda kirleticileri atmosfere boşaltmaya devam edersek, geleceğin insanların haklarını çiğneyerek onlara zarar vermiş olacağımızı, yani gelecek kuşaklara karşı ahlaki görevimizi yerine getirmemiş olacağımızı ifade etmektedir (4).

Gelecek kuşaklara karşı bugünkü sorumluluklarımıza üçüncü itiraz, gelecek kuşakların zaman olarak yerleri üzerinde duran “Zamansal Konum Savı”dır. Uzun yıllar var olmayacak insanlar için sorumluluk sahibi olmadığımızı belirten bu sava karşı, Richard Sylvan ve Val Plumwood’un yanıtları belirtmeye değer bir anlatım içermektedir. Onlar, kalabalık bir trende yolculuk yaptığımızı ve birinin trene içinde çok tehlikeli gaz bulunan bir paket yerleştirdiğini varsaymamızı istemektedirler. Gazın bir kutuya konduğu, fakat kutudan sızıntı yapabileceği bilinmektedir. Tren bir kaza yaparsa ya da bir yolcu yanlışlıkla kutuya dokunacak olursa sızıntı olacaktır. Geçmişte bütün bu olaylar olmuştur. Herhangi bir sızıntı büyük olasılıkla insanların ölümüne yol açacak ya da insanlara büyük zarar verecektir. Yolculardan bazılarının kutunun varlığından haberi varken, hiçbirinin kutunun trene konması için izni yoktur. Bu yazarlar, insanların büyük bir çoğunluğunun, kutuyu göndereni ve onu yerleştireni suçlayacağını söylemektedirler. Des Jardins, bizim nükleer atıkları oluşturma ve depolama politikamızın, yazarlar tarafından verilen bu örneğe benzerlik gösterdiğini anlatmaktadır. Dünyanın gelecekteki nüfusunun yaşayacağı ortama bir trenle, yolcu kimliğiyle kırk bin kuşağı etkileyecek bir şekilde zehirli atıklar göndererek, geleceğin insanlarını büyük bir riske attığımızı, çünkü bugünkü tüketici yaşamımızda değişiklikler yapmaktan yana herhangi bir çabamızın olmadığını belirtmektedir (4).

Bir Adalet Kuramı isimli eserinde John Rawls, “kuşaklararası adalet” kavramından söz ederek, yakın gelecek ve uzak gelecek arasında bir ayırım yapmış ve bugünün kuşaklarının gelecek kuşaklar adına bir biriktirme yüküne katlanmaları gereğinden bahsetmiştir. Rawls, her kuşağın bir önceki kuşaktan devralmış olduğuna denk bir karşılığı (ki bunun içinde bilgi birikimi, kültür ve kurumlar yer almaktadır) bir sonraki kuşağa devretmesi gerektiğini açıklamaktadır (9).

Burada insanların gelecek kuşaklara karşı sorumlu olduğunu destekleyecek sebepler bulunabildiğini belirtebiliriz. Bugün yaşayan insanların gelecek kuşaklara karşı ahlaki sorumluluğu konusunda belirtmemiz gereken nokta, doğmamış bireylerin bugün için haklarını talep edemeyecek olmaları gerçeğidir. Bunun yanında bu gerçek, insanların gelecek kuşaklara karşı sorumlulukları olmadığına bir gerekçe de oluşturmamaktadır. Gelecek kuşakların temel hakları “ekolojik olarak yaşanabilir bir gezegende yaşama hakkı” şeklinde ifade edilmektedir. İnsanlar tarafından gerçekleştirilen veya gerçekleştirilmeyen eylemlerin, gelecekte ortaya çıkaracağı sonuçları öngörmenin, belirsizlik altında hareket etmeyi gerektiren bir durum olduğu için, zor bir görev olarak düşünülebileceği

de açıklanmaktadır. Fakat ahlaki bir duruş sergilemenin, bu noktada tam da bu belirsizliğin bilinçli olarak kucaklanması olduğu belirtilmektedir (21).

Farklı görüşte olan başka felsefeciler doğal nesnelere karşısında da doğrudan ahlaki bir sorumluluğumuz olduğunu savunmaktadırlar. Bu sorumluluklar, insanlar açısından doğan sonuçlara bağlı olmayan sorumluluklar olarak ifade edilmektedir. İnsan merkezli olmayan etik, hayvanlar ve bitkiler gibi öteki canlılara da ahlaki bir statü tanımaktadır. Ahlaki ilginin yöneldiği adaylar arasında hayvanlar, bitkiler, vahşi doğal alanlar ve hatta yeryüzünün kendisi gibi nesnelere de bulunmaktadır. Hayvanlara ahlaki bir statü kazandıran kimi tartışmalar ve birçok bitki-hayvan türünün yok olma tehlikesinin bulunması, insan merkezli olmayan etiğin sorunlarından birkaçı olarak belirtilmektedir (4).

3.2. Canlı merkezli (*biyosentrik*) etik yaklaşım

Canlı merkezli (*biyosentrik*) etik, insan merkezli yaklaşıma bir tepki olarak yaşamın içsel bir değere sahip olduğunu varsayan kuramın adıdır. Bu görüşe göre insan, diğer canlılardan üstün olmayıp, onlara karşı saygı duyma yükümlülüğündedir. Diğer canlılar da, insanlar gibi içsel değer adı verilen bir değer taşımaktadırlar (2). Yalnız bazı hayvanlara içsel değer atfedilmesi burada yeterli olmamakta, çünkü bütün canlıları kapsamına almamaktadır. Canlı merkezli yaklaşımda bütün canlılar, canlı olmaları nedeniyle ahlaki ehliyete sahiptirler. Bu yaklaşımda dikkat çeken bir kuramcı olan Paul Taylor, insanlar ile diğer canlılar arasındaki ahlaki ilişkinin, tüm yaşamın içsel değerine dayandığına inanmaktadır. Taylor, bütün canlı varlıkların kendi başına bir iyiliği olduğunu, çünkü canlıların erekbilimsel yaşam merkezleri olduğunu düşünmektedir. Her bir türün iyiliğini belirleyen ayrı bir doğası olduğunu öne sürmektedir. Burada canlıları içsel değere sahip olarak görmek, doğaya saygı tutumunu kabul etmek ve onu benimsemek, başka canlıların iyiliğini korumaya ve geliştirmeye hazır olmak demektir (4). Bir başka ifade ile bir varlığın iyiliğinin korunması ve geliştirilmesinde, eğer o canlı geliştirilebilecek kendine özgü bir iyiliğe sahipse ona karşı sorumlu olduğumuz ifade edilmektedir (2).

Etiği, hayvanlara doğru genişletmek konusunda belki de en tanınmış kişi Peter Singer'dir. Singer, hayvanları ahlaki ilgi alanından çıkarmanın, eskiden siyahiler ile kadınlara karşı uygulanan davranışlara olan benzerliğinden söz etmektedir. Irkçılık ve cinsellik ile bu durumun koşutluğunu belirtmede "*türçülük*" terimini kullanarak, ırkın ya da cinsiyetin bir varlığa ahlaki ilgi göstermede dayanak olamayacağı gibi, belli bir türün üyesi olmanın da ahlaki ilgiden dışlanmada bir gerekçe olamayacağını açıklamaktadır (4). Hayvan Özgürleşmesi isimli kitabında Singer, canlılara salt türlerinden dolayı ayrımcılık uygulamanın bir tür önyargı olarak ahlak dışı ve savunulamaz bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir. Hayvanların çıkarlarını önemsemek zorunda olduğumuzu, onları ahlaki ilgi alanından çıkarmanın haklı bir gerekçesi olamayacağını ve bu davranışı insanlar için yararlı olmasına dayandırmanın, hayvanların çıkarlarının önemsenmeyi hak etmediği fikrini kabul etmek anlamına geleceğini belirtmektedir (22).

Canlı merkezli etik yaklaşım, insan dışındaki canlılara içsel bir değer atfederken sadece canlıların bireysel olarak korunmasını öne sürmektedir. Bu yaklaşımın, tür olarak herhangi bir koruma önermediği, bütüncül bir yaklaşımdan uzak olduğu belirtilerek, ancak hayvan hakları koruyuculuğunun gelişimi gibi bazı konularda öncü rolü olduğu değerlendirilmektedir (2).

3.3. Çevre merkezli (*ekosentrik*) etik yaklaşım

Canlı merkezli etik yaklaşım birçok çevreci tarafından çevre sorunlarının ele alınmasında yetersiz görülmektedir. Çevre merkezli (ekosentrik) etik olarak adlandırabileceğimiz yaklaşıma göre yeterli bir çevre etiği canlı olmayan akarsular, dağlar gibi doğal nesnelere ve ekolojik sistemlere de ahlaki bir değer vermelidir (4). Cansız çevrenin etik yaklaşım dışında bırakılması çevresel bütünlük bakımından bir eksiklik olarak görülmüş ve çevre merkezli yaklaşım tüm çevresel unsurları bünyesine alarak çevresel sorunların çözülmesine yönelik ortaya konulmuş

daha kapsamlı bir etik yaklaşım sunmuştur (20). Bu yaklaşımda, insanların, canlı ve cansız bütün varlıkların bir bütün olarak değer taşıdığını ve korunmayı hak ettiğini söyleyebiliriz. Burada insanlar, diğer varlıklardan ayrı bir değer olarak kabul edilmemektedir. Çevre merkezli yaklaşım içerisinde eko-feminizm, derin ekoloji, toplumsal ekoloji gibi birçok akım bulunsa da, bu yaklaşımın temel varsayımı, insanla birlikte canlı ve cansız varlıkları sistem yaklaşımı içinde bütün olarak değerlendirmesi, diğer varlıkları insanlara olan faydasına göre değil, varoluşları nedeniyle ahlaki değere layık görmesidir (2). Ekosistemin bileşenleri arasındaki karşılıklı ilişkilerin düzgün bir şekilde işleyişine önem verilmekte ve çevre sorunlarının kaynağı olarak insan nüfusunun hızlı artışı yanında mevcut üretim-tüketim ilişkileri gösterilmektedir (2,23).

Çevre merkezli etik yaklaşımın temellerini, Malthus'un nüfus teorisi, Darwin'in evrim teorisi ve ekolojinin bilim olarak doğuşunda bulduğu belirtilmektedir. Ekolojik dünya görüşünün benimsenmesinde Thomas Malthus'tan söz etmek gerekir. Malthus, doğal kaynakların tüketicisi olan insanların, doğal kaynakların artışıyla daha hızlı bir katsayı ile çoğaldığını açıklayarak doğal kaynakların, insanların ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için nüfus artışının da sınırlandırılması gereği üzerinde durmuştur. Doğal kaynakların sınırlılığı hakkındaki görüşleri nedeniyle ekolojik düşüncenin gelişimine katkı sağladığı belirtilmektedir. Malthus, dünya nüfusunun açlıkla karşı karşıya kalacağını öngörerek, "sonsuz ilerleme" diye bir şeyin olmayacağını, bunun bir hayal olduğunu ifade etmiştir (2,23).

Charles Darwin, bütün canlıların birbirleriyle ve çevreleriyle uyum-denge içinde olduğunu belirterek ekoloji düşüncesine katkı sağlamıştır (23). Darwin'in evrim kuramı, türleri birkaç kökene indirerek türlerin bir defada ayrı olarak yaratıldığı ve her zaman öyle kalacağı fikrini reddetmektedir. Ona göre, insan, doğal evrim sürecinin bir parçası durumundadır. Bu yaklaşımla insan, genetik bir süreklilikle yeryüzündeki diğer canlılara bağlanmakta ve onlarla akraba haline getirilmektedir (2).

Ekoloji sözcüğünün, ilk olarak Alman biyolog Ernst Haeckel tarafından 1860'lı yıllarda kullanıldığı belirtilir. Canlıların birbirleri ve çevreleriyle olan karşılıklı ilişkilerini inceleyen bir bilim dalı olan ekoloji, insanı doğanın bir parçası olarak görmektedir (4,2).

Sonuç olarak çevre merkezli etik yaklaşımın, insanın diğer canlı veya cansızlardan üstün olduğu iddialarını ortadan kaldıran farklı kaynaklarla beslenmiş olduğu ifade edilebilir. Malthus, insanların sınırlandırılması üzerine odaklanmış; Darwin, insanların kökenlerini diğer canlılarla aynı kökenlere indirgeyerek, insanın köken olarak üstünlüğü inancını reddetmiş; ekoloji de insanı ekosistemin bir parçası olarak görerek, onun diğer varlıklardan üstün olduğu görüşünü ortadan kaldırmıştır (2).

4. SONUÇ YERİNE

Çevre sorunları günümüzün en önemli sorunlarından biri olarak kendiliğinden değil, insan kaynaklı bir süreçle gelişim göstermektedir. İnsan faaliyetleri sonucu doğal çevrenin yok olmaya başladığı, kaynakların kirlendiği, temiz suya erişimin mümkün olmadığı, insanların bu ve benzeri nedenlerle pek çok sorunla karşılaştığı, aynı zamanda insan dışı canlıların da yaşam alanlarının tahrip edildiği, türlerin yok olduğu bir zamanda çevre konusundaki sorumluluk anlayışı gerek hukuki gerekse ahlaki bakımdan büyük bir önem taşımaktadır. Kurumsal, toplumsal, bireysel ve daha pek çok açıdan incelenebilecek sorumluluk kavramı burada felsefi akımlar içerisinde varoluşçuluk üzerinden anlatılarak daha çok bireysel yönüne dikkat çekilmek istenmiştir. Buna varoluşçuluğun, insanın dünya içindeki yerini sorgulayan bireyci bir felsefe olması gerekçe olarak gösterilebilir. Özellikle Sartre'da sorumluluk anlayışı, bireyin yaşamındaki seçimleri ile eylemlerinden sorumlu olduğunu hatırlatma, onun nasıl bir insan olması gerektiği konusunda ona yardımcı olma niteliği taşımaktadır.

İnsanın çevre ile ilişkisi üzerine yapılan bir tür felsefi soruşturma olan çevre etiğinin, sorunların çözümünde yeni kapılar açarak katkı sağlayabileceği fikri yadsınmamalıdır. Bireyin, çevresiyle olan ilişkilerinde ahlak

kuralları, onun iyi-kötü değerlendirmelerini yaparak, çevre değerleri karşısında ahlaki yönden önem taşıyan bir sorumluluk duygusuyla davranmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca bireyin çevreye karşı ahlaki sorumluluğu konusunda istenmeyen çevresel tablolar ile karşılaşma durumunda dahi, pasif bir davranış ile olana katlanmaktan çok, sürekli eylem halinde olması gerektiğini bir başka ifade ile gelecek kuşaklar tarafından da etkin olmasının beklendiğini ifade edebiliriz. Gelecek kuşaklara karşı sorumluluklarımız konusunda ise, bugün insanların gereksinim duyduğu temel doğal kaynaklara, (temiz hava, su, toprak vb.) onların da yaşayacakları dönemde yine birer insan olarak ihtiyaç duyacakları öngörüsüyle, bu kaynakları koruyarak, onların var olacağını düşünerek ve hissederek yaklaşmamız doğru olacaktır.

Çevre etiği yaklaşımları incelendiğinde, öncelikle “insanın” ardından “canlıların” sonrasında ise “çevrenin” ahlaki ilgi alanına girdiğini görmekteyiz. Genel olarak bu yaklaşımların, insanı doğanın dışında gören bir düşünceden, doğanın içinde gören bir düşünceye doğru evrilmiş olduğu, hatta canlı ve cansız tüm varlıkları kapsayacak şekilde genişlemiş olduğu fark edilmektedir. Bu yaklaşımların her üçünde de, yaşam ortamlarına verilen zararlar doğrultusunda, bireylerin kişisel sorumluluğunu varsaydığını ifade edebiliriz (11). Sonuç olarak insanı merkeze alan çevre etiği (*antroposentrik*) yaklaşımının, ‘doğanın efendisi’ olarak insanın doğaya hükmetmesine, insanlığın çıkarları için diğer canlıları ve cansız çevreyi yok sayarak çevre konusundaki her tür yıkımı haklı gösterebilecek bir görüşe varabileceğini belirtmek gerekir. Çünkü burada insan dışı varlıklar ahlaki bir değer olarak kabul edilmemektedir. Bu yaklaşımı savunmak çevre sorunlarıyla mücadelenin arttığı günümüzde sorumluluklar konusunda tehlikeli bir anlayışın ortaya çıkmasına yol açabilir.

Çevre merkezli etik (*ekosentrik*) yaklaşım, insanla birlikte canlı ve cansız varlıklarla tüm çevreye ahlaki bir statü kazandırmasından dolayı çevresel tahribatın önlenmesi ve çevrenin korunması konusunda büyük bir önem taşır. Kuşkusuz bu yaklaşım insanlara, doğal kaynakların tüketicisi olarak üretim ve tüketim faaliyetleri gibi her geçen gün artan eylemleri nedeniyle bozulan, kirlenen dünyanın bir parçası olduklarını anlayabilme ve sorumluluk alabilme noktasında yardımcı olabilmekte, diğer canlıların da yaşama hakkı ve yaşam ortamı olabileceğini hatırlatabilmektedir. Çevrenin korunması ve bu korumanın sürdürülmesi için, çevre değerlerinin de korunması ve bencil bireylerin kişisel yararları ile toplumun çıkarları arasında bir denge kurulması büyük bir önem taşımaktadır (9).

Çevreye farklı perspektiflerden bakan yaklaşımlarda “*ahlaki değerlerimiz*” söz konusu olduğundan, bu değerlerin sorumluluk kavramından ayrı düşünülemediğinin altını çizmemiz gerekir. Yeryüzünün herhangi bir yerinde de olsa ortaya çıkan çevresel bir sorunun, tüm dünyayı aynı ölçüde ilgilendirdiği ya da zaman içerisinde ilgilendirebileceği gerçeğini dikkate almamız ve sorumluluk bilincinde bireyler olarak çevre değerlerimize özen göstererek yaşamamız gerektiğini söyleyebiliriz.

5. KAYNAKLAR

1. Ergün T, Çobanoğlu N. Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Etiği. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2013; 3(1):97-123.
2. Yıldırım A.E, Çobanoğlu N. Biyoetik Bir Miras: Geleneksel Yerleşim Biçimlerinde Biyoetik Değerler. Ankyra: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2009; 1(1):97-126.
3. Oğuz N.Y, Tepe H, Büken N.Ö, Kucur D.K. Biyoetik Terimleri Sözlüğü. Türkiye Felsefe Kurumu. Ankara 2005.
4. Des Jardins J.R. Çevre Etiği-Çevre Felsefesine Giriş. Çev. Ruşen Keleş, İmge Kitabevi. Ankara 2006.
5. Alpınar Z. “Bir Bilimsel Felsefeci Olarak Yaman Örs’ün Etik ve Biyoetik’e Yaklaşımı”. Türkiye Biyoetik Derneği Biyoetik Araştırmaları. Türkiye Biyoetik Derneği Yayını No:XVI İstanbul 2012.
6. Çobanoğlu N. Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği. Eflatun Yayınevi. Ankara 2009.

7. Örs Y. “Etik Açısından Doğal Çevremiz”. İnsan, Çevre Toplum. Der. Ruşen Keleş, İmge Kitabevi Yayınları. 2. Baskı, Ankara 1997.
8. Akdoğan M.M. Sorumluluk. Erişim adresi: https://www.academia.edu/6588340/Sorumluluk_%C3%9Czerine Erişim tarihi: 22.10.2016
9. Keleş R, Hamamcı C, Çoban A. Çevre Politikası. İmge Kitabevi Yayınları. 7. Baskı, Ankara 2012.
10. Töremen F. Öğretmen Adaylarının Sorumluluk Eğitimi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri. 2011;11(1):263-277.
11. Kaypak Ş. Kentsel Dönüşüm Faaliyetlerine Etik ve Sosyal Sorumluluk Temelli Bir Yaklaşım. Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi. 2010; 3(2):84-105.
12. Gündoğan A.O. Eylemde Sorumluluk ve Özgürlük İlişkisi Erişim adresi: <file:///C:/Users/Pc/Desktop/Ali-Osman-Gundogan-Eylemde-Sorumluluk-ve-Ozgurluk.pdf>, Erişim tarihi: 20.11.2014
13. Cevizci A. Etiğe Giriş. Paradigma Yayınları. 2. Baskı, İstanbul 2007.
14. Yalçın Ö. Ekolojik İkilemlere İlişkin Tutum, Toplumsal Sorumluluk ve Yabancılaşmanın Toplumsal Değer Yönelimi Açısından İncelenmesi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.
15. Sartre J.P. Varoluşçuluk. Çev. Asım Bezirci, Say Yayınları. 24. Baskı, İstanbul 2013.
16. Keleş R. “Çevre, Yurttaş, Sorumluluk”. İnsan, Çevre, Toplum. Der. Ruşen Keleş, İmge Kitabevi Yayınları. 2. Baskı, Ankara 1997.
17. Yavuz C. Türk Borçlar Kanunu Tasarısı’na Göre “Kusursuz Sorumluluk” Halleri ve İlkeleri.Erişim adresi:<http://dosya.marmara.edu.tr/huk/fak%C3%BClteredergisi/2008C.14S.4/29-61.pdf>, Erişim tarihi: 04.12.2014
18. Savulescu J, Persson I. Moral Enhancement. Philosophy Now. issue 91, Erişim adresi: http://philosophynow.org/issues/91/Moral_Enhancement, Erişim tarihi: 18.04.2014
19. Gül F. İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. sayı 14, 2013; s.17-21.
20. Kayaer M. Çevre ve Etik Yaklaşımlar. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi. 2013; 1(2):63-76.
21. İlhan D. Türkiye’de Benimsenen Çevre Etiği Yaklaşımları: Gönüllü Çevre Kuruluşları Örneği. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.
22. Singer P. Hayvan Özgürleşmesi. Çev. Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları. İstanbul 2005.
23. Yaylı H, Çelik V. Çevre Sorunlarının Çözümü İçin Radikal Bir Öneri: Derin Ekoloji. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 26.sayı, 2011; 369-377.